

AZƏRBAYCAN NAĞILLARINDA XALÇA MOTİVİ

(Əvvəli ötən sayımızda)

Divlər dedilər: - Bu şeylər adi şey deyil, sehirlidir. Xalçada oturfur desən: "Ey xalça, Süleyman peyğəmbərin eşiqinə, məni filan yerə apar". O saat xalça səni isdədiyin yerə aparır çatdırax. Süfrəni yerə sərif yeməh-içməh isdəsən, o dəqiqə hazır olax. Dəyənəyi əlinə alıf "vur" desən, isdədiyin adamı vuruf xurd-xəşil eliyəjəh. Papağı başına qoysan dünyada heç bir ins-cins səni görmüyəjək, gözəgörməz olaxsən.

Məlih Əhməd bunu eşidif öz-özünə dedi: "Əsl mənim malımdı. Axır Allah səsimi eşiddi".

Məlih Əhməd divlərə dedi:

- İndi ki, deyirsiniz, mən sizin mübahisənizi həll eliyərəm.

Məlih Əhməd əlinən uzaxda görünən dağı onnara göstərif dedi:

- Bax, o dağı görürsünü? Kim o dağa tez çatsa, bu şeyləri ona verəjəm.

Divlər bu işə razılaşdılar.

Elə ki, divlər qaçıf aralandı, Məlih Əhməd xalçaya oturfur dedi:

- Ey xalça, Süleyman peyğəmbərin eşiqinə, məni pərilər paççahının dəyirmançısının yanına apar.

Məlih Əhməd bir də gördü ki, xalça onu gətirif çatdırdı dəyirmançının qapısına. O papağı başına qoyuf dəyənəyi əlinə aldı. Dəyirmançı qaraqışqırıx salıf dedi:

- Bu kimdi məni dəyən? Ey, kimsən, bir özünü göstər.

Dəyirmançı belə deyəndə papağını çıxartdı. Məlih Əhməd dedi:

- Bilmiyəm neyə eliyəjəhsən, gərəh məni göyə qaldırasan, pərilər paççahını görməh isdiyirəm.

Dəyirmançı dedi:

- Heç nə dediyini bilirsən? Mən səni neyə göyə çatdırı bilərəm.

Məlih Əhməd dedi:

- Mən heç nə bilmiyəm. Bu işdə mənə bir çarə elə. Yoxsa səni qanına qəltan edəjəm.

Dəyirmançı canının dərindən bir qəder fikirşəif dedi:

- Bəlkə belə eliyəh. Səni kilimə büküf çuvala qoyum. Simruğ quşu gələndə buğda çuvaları ilə səni də ona yüklüyüm. Simruğ quşu özü səni pərilər paççahının hüzuruna aparar. Sorası öz işindi.

Məlih Əhməd o günən Simruğ quşunu gözdəməyə başladı. Bir neçə günən sora Simruğ quşu uçuf gəldi. Dəyirmançı buğdanı üydüf un elədi. Onu da çuvalara boşaldıf Simruğ quşuna yüklədi. Dəyirmançı Məlih Əhmədi kilimə büküb bir çuvala qoyannan sora Simruğ quşu qnad çalıf göyə qalxdı.

Simruğ quşu axşam uçuf göyə çatdı. Hər tərəfdən pərilər tökülüşüf Simruğ quşunun yükünü boşaldıf bir tərəfə yığdılar (s.269-270).

Göründüyü kimi, burada köməkçi sehirli quvvələr (əşyalar) arasında sehirli xalça ilə yanaşı, papaq, dəyənək və süfrənin də adları müvazi olaraq çəkilir. Divlərin axmaqlığından (sədəvləhlüyündən) istifadə edib bu sehirli əşyalara sahib çıxan Məlik Əhməd nağılda Qəndahar padşahının oğludur. Başqa sözlə, şahzadədir. Bu sehirli əşyaları sehirli xasədən təcrid etsek belə, bunların özləri də daşdıqları funksiyaya görə mühüm əlamətlərə malikdirlər. Belə ki, papaq milli düşüncədə qürurluq, kişiyə məxsus müqəddəs geyim əşyasıdır. Bir az da irəliyə getsek, dərindən düşünsək, papaq başa qoyulan əşya kimi müqəddəsdir, padşahlarn başlarına qoyduqları papaq isə hakimiyyət rəmzi olan tac ifadəsi ilə əvəz olunur; hətta taxt-tac şəklində mürəkkəb söz olaraq şahlıq taxtı ilə bircə işlənilir. Başqa sözlə, burada tac ifadəsi ilə biz papağın şahlıq sənəti ilə bağlılığını görürük. Dəyənək ifadəsi özlüyündə fiziki gücün göstəricisidir. Hakimiyyət sahibinin də güc sahibi olması məlumdur. Süfrə isə "süfrə açmaq" ifadəsindən çıxış etməklə zənginliyin göstəricisidir. Zənginlik də yenə padşahlara xas göstəricilərdən biridir. Deməli, kompleks şəkildə götürükdən buradakı (sehirli) əşyaların hər biri hakimiyyətə (şahlığa) məxsus simvollar - əşyalardır. Sehrli xalçaya gəldikdə, yenə də eyni sözləri deyə bilərik. Belə ki, bunu bir

neçə tərəfdən yanaşmaqla da təsdiqləyərik. Xalçaya müraciətən işlədilen "Ey xalça, Süleyman peyğəmbərin eşiqinə məni filan yerə apar" ənənəvi ifadələrdə Süleyman peyğəmbərin adının çəkilməsi təsadüfi deyil. Birincisi, deyilənə görə yüz iyirmi dörd min peyğəmbər olub ki, onların da hər birinə Allah-təala tərəfindən xüsusi bir missiya həvalə olunub. Süleyman peyğəmbərdə rəvayətə görə, hər bir canlının və cansızın dilini bilirmiş. Bu

baxımdan Xalça ilə Süleyman peyğəmbərin kodu (adı) ilə ünsiyyətə girməsi təbii. İkincisi, "Dünya Süleyman mülküdür", "Süleyman peyğəmbərə qalmayan dünya heç kimə qalmayaçaq" və s. bu kimi ənənəvi deyim - qəliblərdən də gördüyümüz kimi, Süleyman həm də öz malının - mülkünün çoxluğu ilə seçilən bir padşah olmuşdur. Bu baxımdan da sehirli (damaşən və ya dil bilən) xalça ilə Süleyman padşaha (yaxud peyğəmbərə) işarə ilə xitab olunması bir daha xalçanın mal-mülk, taxt-tacə bağlılığını ortaya qoyur. Digər tərəfdən də adı məişət əşyası olaraq da xalçanın bahalılığı, qiymətli olması onun şahlara, xanlara məxsus bir əşya olmasından xəbər verir. "Çini qabı bəy evinə yarasır" məsələdə deyildiyi kimi, çini qabının təmsalında bahalı məişət əşyaları da bəy, xan, şah ailələri üçün səciyyəvi ləvazimatlardır. Bu kimi məsələlərin hamısını bir yerə cəm elədikdə xalçanın padşahlıqla bağlı bir əşya (sehirli və ya adı məişət əşyası olaraq) olduğu üzə çıxır. Lakin bütün bunlardan başqa, sehirli nağıllarda xalçanın daşdığı sehirlik xüsusiyyəti də onun şahlıqla bağlılığını yenə də təsdiqləyir. Belə ki, onun sehirlilik əlaməti ilk növbədə onun atributunda ifadə olunan "uçan" sözündə də əksini tapıb. Uçmaq ləksik baxımdan quş kimi göylə getmək mənası daşıyır. Göylər isə Tanrı məkanıdır. Padşahlar isə Tanrının yerdəki elçiləridir, onda göydə - Tanrı məkanında uça bilmək də şahlara, şahzadələrə xas keyfiyyətlərdəndir. Bundan başqa, bu ideyanı - bu fikri nağılların məzmunundan da aydın

şəkildə görmək olar. Belə ki, uçan xalçaya sahiblənen şəxs ya şah oğludur, ya da gələcəkdə şahın qızını almaqla şahlıq taxtına yiyələncək keçəl, ya başqa bir nağıl qəhrəmanıdır. Bundan əlavə, bu nağılda bu mərəmə yaxın olan bir epizod da vardır ki, bu da burdakı uçan xalça və simurq quşu arasındakı paralellikdir. Gördüyümüz kimi, uçan xalça ilə yanaşı, burada şahzadə Məlik Əhməd göyə - pərilər padşahının imarətinə Simurq quşunun vasitəsilə çatır. Simurq quşu burada uçan xalçanın funksiyasını bir növ, davam etdirir və şahzadəni göydəki şahlığa - pərilər padşahının məkanına aparıb çıxarır. Simurq quşu bəxt-tale quşu, dövlət quşu (hakimiyyət quşu) funksiyasının daşıyıcısıdır. Həm də xalça (eləcə də Simurq) quşu vasitəsilə göyə pərilər padşahının yanına uçmaq özü də burada birbaşa xalçanın (və ya Simurq quşunun) şahlıqla bağlılığını bir göstəricisidir. "Simanın nağılı"nda da biz Döşgüvar padşahın qəzəbinə tuş gələn bağbanın körpə oğlunu Simurq quşunun xilas etdiyini görürük ki, həmin nağılda da həmin uşaq böyüyüb pahlavan olur və şahlar tərəfindən vəliəhd olmaq təklifləri ilə qarşılaşır. Nəticədə isə şah qızı ilə evlənilir ki, bu da mahiyyət etibarilə elə şahlığa yiyələnmək deməkdir: "Simurq göylə uçub gedirdi, gördü ki, yerdə bir şey ağarır. Tez göyün qatından enib yer qatına, gördü ki, ağac dibində bir uşaq var, amma yanında adam yoxdu. Simurq elə bir quşdu ki, yerin altını da, üstünü də bilir. Görən kimi bildi ki, bu bağbanın oğludu, özü də təzə gəlib dünyaya. Uşaq Şah Dəşküvarın qəzəbinə gəlibdi. Simurq uşağı götürüb caynağına, qalxdı havaya, qnad çalıb uşağı götürdü, gəldi öz balalarının yanına. Simurq elə quşdu ki, fəqirləri çox sevər. Qalxıb göyə, başladı bağbanın arvadını axtarmağa. Bir müddət gəzib dolandı, bir soraq tapa bilmədi.

(Davamı var)

Şakir ALBALIYEV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru